

НА ПЕРЕХРЕСТІ ПОДІЙ

Григорій Савченко
(Київ)

БОРОТЬБА БІЛЬШОВИЦЬКИХ ВРК З УКРАЇНСЬКИМ ВІЙСЬКОВИМ РУХОМ НА ПІВНІЧНОМУ ФРОНТІ (листопад — грудень 1917 р.)

Жовтневі події 1917 року в Петрограді дали підстави замислитись мільйонам людей. Постало питання, якими шляхами рухатись далі і для українців, що служили у російській армії. Гасла миру і землі були занадто привабливими. Одночасно манила й ідея національної державності, якою щиро перейнялися значні маси українців-воjakів з фронтових і тилкових частин.

Неприйняття Центральною Радою петроградського перевороту, сформованого внаслідок цього уряду народних комісарів отримало схвалення у військах. Останнє давало їй підстави діяти впевненіше і активніше.

Особливо важливою для Центральної Ради була думка військ, які перебували на Північному фронті, поблизу «колиски революції» — Петрограду. Північний фронт був одним із найчисельніших, складався з 1, 5, 12 армій та 42 корпусу, налічував понад 1 мільйон чоловік, з них більше 300 тисяч українців. Безперечно, він міг служити своєрідним камертоном настроїв українців-фронтовиків.

Останні з реакцією на події не забарились. 29 жовтня 1917 року Виконавча Рада українців Північного фронту висловила свою підтримку Центральній Раді. У телеграмі до Києва вона підкреслювала, що тільки завоювання реальної влади дозволить позбутися анархії, «позаяк уряд російський, протягом всього свого існування, міняючись декілька раз, але залишаючись увесь час централістичним, не міг утворити до цього часу ладу бажаного революційній демократії України». В свою чергу, в Петроград, Тимчасовому уряду повідомлялось, що «надалі всі розпорядження Тимчасового уряду, що торкаються внутрішнього політичного життя держави, Виконавчою Радою Північного фронту будуть одержуватись через Центральну Раду».

Протягом декількох днів, внаслідок калейдоскопічного перебігу подій, позиція української Ради фронту не тільки не зазнала змін в ставленні до петроградського уряду, а стала ще більш відвертішою і жорсткішою. Для фронтової Ради російський уряд, який би він не був (старий коаліційний чи новий радянський), з політичної точки зору не існував¹. Звичайно, що така позиція українців Північного фронту давала ЦР не тільки можливість маневру, а й обумовлювала здійснення більш радикальних дій.

Не проти були розіграти українську карту на Північному фронті і

різноманітні російські політичні сили. На засіданні української Виконавчої Ради фронту 1 листопада обговорювався випадок, який трапився у Псковському гарнізоні. Тоді українців, погрожуючи зброєю, примушували «йти на якийсь штурм». Так, чи то «комітети порятунку революції», чи то революційні прагнули використати силу організованих українців. Рада звернулася до революційного комітету фронту і до комітету порятунку революції із зверненням, зазначивши негативне ставлення до російського уряду і підтвердивши визнання розпоряджень тільки Центральної Ради².

Ухвала III Універсалу ще більше загострила суперечності між Києвом і Петроградом. С.Петлюра, звертаючись 11 листопада 1917 року до воїнів-українців, наголошував: «Заклику до війська народних комісарів Петрограду в особі Леніна і інших, як правительства, якого не визнала більшість людності, не треба слухатись». Керівник українського військового секретарства висловлював надію, «що в цей момент всі українські частини, пособлять правительству Української Республіки виповнити свій обов'язок перед рідним краєм і не допустять до розгрому її супротивником»³. Наступного дня в радіограмі всім військам С.Петлюра підкреслював, що у Росії немає центрального уряду, «з яким можна було б ввійти в контакт в правах, що торкаються українського війська поза межами республіки»⁴.

Іншої думки були народні комісари. Сповідуючи право націй на самовизначення лише на словах, вони самі визначали якою дорогою має рухатись колесо історії. Шалена ідеологічна антиукраїнська атака більшовиків все більше і більше переростала в площину практичних дій – підготовки воєнного походу проти норовливих українців. Залишалось опанувати армією. Але тут були певні перепони. Ставка Верховного Головнокомандування і український уряд з кожним днем все краще розуміли одне одного. Більше того, на засіданні Генерального Секретаріату 18 листопада 1917 року було прийняте рішення про можливий переїзд Ставки в Україну⁵.

З Ставкою більшовики покінчили досить швидко. Переможно звучала телеграфна реляція більшовицького верховного головнокомандуючого М.Криленка від 20 листопада 1917 року: «Ставка оточена з усіх сторін революційними військами, виділений Військово-революційний комітет...»⁶.

Наступав період апогею дій ВРК на фронті. Вони, зокрема, були покликані виконувати і роль спеціальних органів, які мали «подавляти ворогів революції». Саме це стало одним із головних завдань ВРК після жовтня 1917 року⁷.

Ставка Криленка, армійські ВРК активно повели роботу серед особового складу українізованих частин Північного фронту. Вони намагались під різними приводами припинити формування українських полків Криленка. Головнокомандуючий 28 листопада 1917 року видав наказ про порядок формування національних полків. На перший погляд, здавалось, що характерна ознака цього наказу — невід'ємне право кожної нації на

формування національних частин. Проте, за витіюватим камуфляжем слів про демократичність приховувалась головна ідея: національний – значить радянський⁸.

Окрім проблем формування українських частин ВРК непокоїли питання пересування українських військ в Україну. Теза оголення українцями фронту стала на цей час однією з домінуючих.

Наскільки це відповідало дійсності, можна судити з телеграми (26.11.1917 р.) С.Петлюри військовому командуванню і українським організаціям Північного фронту про перевезення згідно плану українізації 21 армійського корпусу в район Жмеринки. Доцільність цих заходів він мотивував тим, що необхідно запобігти сепаратним виступам окремих частин, які можуть дезорганізувати фронт, внести безпорядки на залізницях. Замінити 21 корпус на Півночі мав 2 гвардійський корпус Південно-Західного фронту⁹.

Інакше, з поглядом на перспективу оцінювали такі дії С.Петлюри більшовики. Рокіровка корпусів не входила в їх плани. У разі її здійснення позиції революційного Петрограду в Україні різко погіршувались. Позбутись авангардного в боротьбі за Київ збільшовиченого 2 гвардійського корпусу, а натомість зміцнити Центральну Раду українізованим 21, була для них занадто великою розкішшю.

Спроби українців перекинути війська 21 корпусу не мали успіху. У Режиці був затриманий (1.11.1917 р.) курінь корпусу. Військовий революційний комітет 5 армії віддав наказ про його роззброєння¹⁰.

Українська Рада 5 армії вимагала від ВРК пропуску ешелонів, погрожуючи в противному разі викликати на захист українські ешелони. Голова Ради поручик Антончук, повідомляючи фронтову раду про розгортання подій, наголошував: «Можливе кровопролиття. Всі заходи для попередження. Будьте готові активно підтримати на всьому фронті нашу боротьбу»¹¹. Армійська рада сповіщала, що визнає тільки владу Центральної Ради і Генерального Секретаріату тому, що «в Російській республіці дві урядові інституції, котрі ведуть між собою боротьбу і фронт залишається без вищої влади»¹².

Головнокомандуючий Криленко, як представник вищої влади, звернувся 1 грудня 1917 року до українців фронту з своїм тлумаченням політичного моменту, гріхів Центральної Ради і шляхів полагодження всіх назрілих, на його думку, справ. Водночас, маховик ідеологічного тиску на українців набирав своїх нових обертів. Більшовицький виконавчий комітет Північного фронту надіслав директиву армійським комітетам із завданням «повести широку усну і письмову агітацію в українських частинах проти контрреволюції, шовіністичних прагнень буржуазних Рад». Вони мали «роз'яснити» трудовому українству «хто його друзі, а хто вороги», хто хоче миру, братства і повного самовизначення націй¹³.

Відповідь українців була адекватна заяві Криленка. Голова української

Ради 12 армії Піскун навіть дивувався як Криленко бере на себе сміливість «звертатись до народу, який має свою республіку». На заяві прапорщика – головнокомандуючого про свободи він зазначав, що українцям не дають виділяться в свої полки, а в 49 корпусі навіть б'ють за це. Негативною була оцінка висловлювань Криленка і з інших питань: про ЦР («Ви хочете, щоб вона складалась з одних більшовиків»), про заборону пересування більшовицьких військ на Дон («вони граблять і розорюють країну»), про оголення українцями Північного фронту («хочете, щоб воювали одні українці») ¹⁴.

Намагаючись стримати небажаний перебіг подій, більшовицькі органи Північного фронту неодноразово наголошували на тому, що комісарами частин можуть бути тільки ті товариші, які визнають Раду Народних Комісарів. На початку грудня 1917 року про це ще раз нагадувалось військам 12 армії ¹⁵.

З цими вказівками не зовсім погоджувались українські організації. Українська рада Північного фронту, в свою чергу, телеграфувала радам про необхідність негайного призначення з свого складу корпусних комісарів ¹⁶.

Тим часом, попри всі перешкоди, у частинах створювались спеціальні комісії для проведення українізації. Досить часто вони складались як з українців, так і росіян. Так, на засіданні комісії (3.XII.1917 р.) 45 корпусного артилерійського дивізіону комісія з 10 чоловік (5 українців і 5 росіян) було одногolosно ухвалено про перехід росіян в іншу частину ¹⁷.

Така домовленість, порозуміння тих, кого роками поєднували окопи, не стали прикладом для військових командувачів і політиків. Вибухонебезпечний матеріал, який накопичувався більше місяця в українсько-російських стосунках, прогримів 4 грудня ультиматумом Ради Народних Комісарів Центральній Раді. На початку грудня на Північному фронті перипетії конфлікту набрали своєї особливої гостроти.

Більшовики безпідставно вважали, що запорукою виконання ультимативних вимог може стати збільшовичення, чи, принаймні, нейтралізація зукраїнізованих частин Північного фронту. Для них вони несли серйозну небезпеку. Свідченням цьому можуть служити слова генерала Будберга, якого з його монархістською позицією важко запідозрити в проукраїнських настроях. Генерал зазначав: «Комісари оголосили війну Україні; можливо на цьому вони розквасять свої морди, українці як в 70 дивізії, так і в частинах 21 корпусу (майже повністю українізованого), різко виділялись серед решти товаришів своїм розумом і врівноваженістю і тримались відокремлено, не піддаючись більшовизму; один час я навіть думав покласти на них закріплення порядку в 70 дивізії, але по революційній недосвідченості чекав дозволу і спізнився; треба було, не чекаючи ніяких дозволів, українізувати полки, і тоді, мабуть, вони утримались би (хоч би тому, що тоді я не одержав би для дивізії ті жахливі хуліганські поповнення, які гноєм залили дивізію в серпні і вересні)» ¹⁸.

Які можливості були у Києва реалізувати скарги російським генералом? У даному випадку все, що стосувалось Північного фронту, знайшло відображення у наказі С.Петлюри, який він оголосив на засіданні Генерального Секретаріату 4 грудня¹⁹.

Генеральний секретар військових справ наказував: «Терміново організуйте український командний склад; займіть відповідну позицію як стосовно до більшовицьких революційних комітетів, так і до так званих народних комісарів, і покажіть, що той, хто підніме руку на молоду Українську Народну Республіку і її благополуччя, знайде у воїнів-українців Північного фронту рішучу і тверду відсіч. Доручаю Вам для проведення цього в життя прийняти всі заходи, які викликані Вашим географічним становищем по відношенню до Петрограду, звідки насувається на Україну ця велика загроза. Необхідно, щоб ви цю загрозу зупинили біля Петрограду»²⁰.

Автор далекий від думки, що наказ С. Петлюри носив реальну загрозу для Петрограду. Скоріше він був елементом психологічного тиску на РНК і більшовицьку Ставку з надією на їх відмову від ультимативних вимог. Стан українізованих частин не давав підстав сподіватись, що вони рушать на Петроград, а тим більше зможуть ним оволодіти .

З погляду на викладені обставини більшовицькі організації Північного фронту ще з більшою рішучістю продовжували свою роботу по придушенню українського військового руху. З часом все відвертіше і агресивніше звучали їх накази. В оцінках будь-яких дій українців, як правило, привалював контрреволюційний відтінок. Так, за розпорядженням комісара 37 корпусу, корпусний комітет вимагав від Ржецького ВВК (5.12.1917 р.) «вжити рішучих заходів для призупинення українського батальйону аж до роззброєння і розформування»²¹.

Ймовірно, що Криленко в Ставці, військово-революційні комітети на Північному фронті чекали активізації дій українців. У розмові по прямому дроту (6.12.1917 р.) з головою ВРК 5 армії І.Крігером головнокомандуючий цікавився українськими справами. Відповідь для нього, мабуть, була втішною: «Нічого певного немає, поки вони до цих пір нічого не зробили. Ми зі своєї сторони склали загони агітаторів, які роз'їжджаються по частинах і поведуть посилену боротьбу з Радою»²².

В арсеналі військово-революційних комітетів у цей період агітація посідала далеко не провідне місце. Більше розрахунків було на силу. Вістря удару спрямувались на керівні центри українських військових частин фронту. У листопаді організаційна комісія українців Північного фронту вирішила скликати фронтовий з'їзд 1-6 грудня 1917 року. Делегати мали розглянути хід українізації, дати оцінку політичного моменту, повести мову про Українські установчі збори, обговорити низку інших нагальних питань²³.

Робота з'їзду проходила в плані обговорення взаємовідносин Центральної Ради і Ради Народних Комісарів. Характеризуючи політичний момент, з'їзд відзначав, що «становище, в якому знаходяться народи Росії,

загрожує великою небезпекою для трудової демократії цих народів, під керуванням народних комісарів, які ведуть її до громадянської війни своєю двойственною політикою...».

Делегати з'їзду попереджали що не допустять «ніяких чужих втручань в наші рідні справи», а самі будуть «творити своє життя» і всіма заходами будуть «боронити волю вільного рідного народу від всяких насильників-чужинців». За рішенням з'їзду «українізація в сучасних політичних обставинах може провадитись далі і скінчитись тільки революційним шляхом»²⁴.

Такі резолюції з'їзду не могли не вплинути на поведінку військово-революційних комітетів. Неабияким подразником для них було і те, що почесним головою з'їзду делегати обрали С.Петлюру²⁵. Його ім'я для петроградських лідерів вже в той час асоціювалось лише з контрреволюцією.

У ніч на 6 грудня в Пскові під загрозою багнетів ВРК з'їзд припинив свою роботу. Фронтowa рада (близько 60 чоловік) була арештована. У знак протесту в Пскові відбулась маніфестація українців. До них приєднались національні організації Північного фронту, жителі міста²⁶.

Український комісар Північного фронту Бахмач у телеграфному зверненні до військ закликав «швидше зводити людей в частини бо можна спізнитись», наголошував на тому, що «потрібно вести рішучу боротьбу назустріч»²⁷. Мабуть, щоб уникнути чергових репресій, в наступній телеграмі комісар уточнював якою має бути ця боротьба — «організована боротьба без крові проти всіх узурпаторів»²⁸.

Дії ВРК викликали хвилю протестів у військах. Дивізійна рада 15 кавалерійської дивізії у своїй резолюції з цього приводу зазначала: «Де ваші гасла, панове більшовики, «миру і самовизначення народів», «мир, земля, воля». Чи не це саме визначення, коли ви розганяєте наші з'їзди, чи може це воля?»²⁹.

Телеграма-протест надійшла до Пскова від українців 3 армії Західного фронту. «Українці, не вірте лицемірним обіцянкам товариша Криленка», — зауважували вони³⁰.

Численні протести не завадили ВРК продовжувати арешти далі. У Пскові 8 грудня в приміщенні Виконкому українців Північного фронту був арештований караулом військово-революційного комітету його голова — 28-річний підпоручик Бесарабського полку І.Клочок. Не допоміг йому і мандат члена Всеросійських Установчих зборів. Таким чином більшовики продемонстрували своє ставлення як до українців, так і до Всеросійських Установчих зборів. Український комісар фронту назвав ці дії «чорним насиллям фальшивої демократії»³¹.

Пізніше, після звільнення з-під арешту, І.Клочок дав оцінку події, яка трапилась: «Ми вважаємо зайвим протестувати проти дій людей суспільне безграмотних і політичне несамовитих»³².

Іншої думки був генеральний секретар військових справ С.Петлюра.

Він надіслав М.Криленкові телеграму: «До мене дійшли відомості, що ваші військово-революційні комітети поарештували в Мінську, Полоцьку та Пскові українські фронтові та армійські Ради. Майте на увазі: 1) що на місця заарештованих стануть інші; 2) що українські вояки за кожне насильство, вчинене над тими їх товаришами, яких вони обрали для порядкування своїми справами, вміють дати таку відповідь, яку підкаже їм любов до братів; 3) коли ви маєте владу приказувати своїм військово-революційним комітетам, то звеліть зараз же випустити заарештованих і далі жодних насильств над ними не чинити. Для відповіді даю строк 36 годин. В противному разі буду знати, що робити. Відповідальність за наслідки впаде на насильників та на тих, хто призводить їх до цього своїми розпорядженнями»³³.

Телеграма С.Петлюри, масові виступи українських військових змусили ВРК звільнити арештованих. Відмінений був і арешт І.Клочка. Важливо, що повідомлення про це були передані в війська³⁴. Проте самі факти арештів, навішені ярлики контрреволюціонерів, негативно вплинули на авторитет українців у загальновійськовій масі. Особливо це торкалось тих, хто не визначився у власних політичних орієнтирах. Тим більше, що під гаслами боротьби проти контрреволюції репресії продовжувались і надалі. У місті Валка біля приміщення Ради 5 армії взагалі був виставлений караул ВРК, а 12 грудня 1917 р. військово-революційним комітетом був розігнаний армійський з'їзд українців, коли йшло обговорення питань про вибори до Українських Установчих зборів³⁵. У Пскові, після мітингу 10 грудня 1917 року більшовики увірвались в приміщення фронтової Ради і вщент розгромили його³⁶.

Поряд з арештами більшовики вживали превентивних заходів організаційного характеру. Постановою Виконкому Північного фронту 6 грудня 1917 р. було заборонено українізацію частин: «тимчасово припинити українізацію частин, заборонити переведення сконструйованих українських частин на Україну, щоб уберегти трудову демократію України в особі її військ від злочинного використання фізичних сил її проти своїх же братів по дорозі визволення від імперіалістичного іга». Виконком 12 армії вказував Комітетам частин армії, що «до особливого розпорядження заборонити як організацію в частинах українських рот, команд, сотень, батарей і т.д., так і перехід із одної частини в другу»³⁷.

Такими діями противники українства намагались покінчити з українським рухом в арміях Північного фронту. Особливо непокоїли ВРК намагання українців передислокувати свої частини в Україну. У таких випадках вони були особливо безпощадні. Військово-революційний комітет 13 грудня 1917 року продублював розпорядження Верховного головнокомандуючого: «За розпорядженням главковерха Військово-революційний комітет Північного фронту наказує не робити ніяких посадок українських військ і не допускати [відправки з фронту]. Арештувати голову української ради Добриніна і секретаря Кузнецова, також і всіх, які

прикриваються іменем українців, як п.п. керенські, лібери, дани і хто прикривались іменем всієї Росії, арештувати таких і доставити у Військово-революційний комітет Північного фронту»³⁸.

У той же час досить активно велась робота по формуванню і перекиданню військ в Україну, але під іншими прапорами і з іншими завданнями. Так Ставка бажала мати з Північного фронту (6.12.1917 року) дивізію з артилерією, але без українців. Інструкції повинні були надходити аж з Могилева³⁹. В армії летіли телеграми-накази терміново виділити полк чи загін для боротьби з Центральною Радою. Такими телеграмами, наприклад, бомбардував ВРК Північного фронту 5 армію 10 і 11 грудня⁴⁰.

Таким чином, для походу проти України важливо було переформувати, передислокувати війська. Українці ж для захисту Батьківщини цього права були позбавлені. Не зміг пробитися в Україну і допомогти Центральній Раді найбільш зукраїнізований 21 корпус.

Поодинокі військові частини, яким вдалось досягти рідних теренів або ж були розпущені у відпустки, або ж самі розчинилися в умовах революційної стихії.

Які ж наслідки дій проти українців Північного фронту Ставки Криленка, більшовицьких Військово-революційних комітетів? Ми не можемо стверджувати, що пролилася кров, що політичний терор перетворився там в фізичну розправу. Наслідки були більш далекосяжними. Більшовицькі стратеги прекрасно розуміли, що виграний час – запорука успіху в майбутньому. Внесена дезорганізація в українські війська Північного фронту шляхом арештів керівних органів призвела до втрати їх боєздатності. Заборона пересування українських військ в Україну залишила Центральну Раду віч-на-віч з муравйовською лавиною.

Примітки

¹ Український голос. – 1917. – 5 листопада (ноября).

² Там само.

³ Нова Рада. – 1917. – 14 листопада.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4078. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 125.

⁵ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 80.

⁶ Военно-революционные комитеты действующей армии. 25 октября 1917 г. – март 1918 г. – Сборник документов. – М., 1977. – С. 96.

⁷ Из истории Всероссийской Чрезвычайной комиссии. 1917-1921 гг. – Сборник документов. – М., 1958. – С. IV.

⁸ Военно-революционные комитеты действующей армии. – С. 50.

⁹ ЦДАВО України. – Ф. 4079. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 67, 69.

¹⁰ Там само. – Арк. 58.

¹¹ Там само. – Арк. 58, 74.

¹² Український голос. – 1917. – 5 листопада.

¹³ ЦДАВО України. – Ф. 4079. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 22.

¹⁴ Там само. – Арк. 25; Нова Рада. – 1917. – 5 листопада.

-
- ¹⁵ Октябрьская революция и армия. 25 октября 1917 г. – март 1918 г. – С. 252.
- ¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 4079. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 43.
- ¹⁷ Там само. – Спр. 2. – Арк. 217.
- ¹⁸ Будберг А. Дневник // Архив русской революции. – М., 1991. – Т. 12. – С. 259.
- ¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 53.
- ²⁰ Киевская мысль. – 1917. – 5 января.
- ²¹ ЦДАВО України. – Ф. 4079. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 93.
- ²² Военно-революционные комитеты действующей армии. – С. 214.
- ²³ ЦДАВО України. – Ф. 4592. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 7.
- ²⁴ Там само. – Ф. 4100. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 11.
- ²⁵ Киевская мысль. – 1917. – 5 декабря.
- ²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 4079. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 15-16; Нова Рада. – 1917. – 9 грудня.
- ²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 4079. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 28.
- ²⁸ Там само. – Арк. 15.
- ²⁹ Там само. – Спр. 2. – Арк. 221.
- ³⁰ Там само. – Спр. 6. – Арк. 15.
- ³¹ Рижский фронт. – 1917. – 28 ноября; ЦДАВО України. – Ф. 4079. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 13.
- ³² Там само. – Арк. 55 зв.
- ³³ Народна воля. – 1917. – 10 грудня.
- ³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 4079. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 44.
- ³⁵ Там само. – Арк. 75, 76.
- ³⁶ Киевская мысль. – 1917. – 12 декабря.
- ³⁷ Военные комитеты действующей армии. Март 1917 г. – Март 1918 г. – М., 1982. – С. 463, 579.
- ³⁸ Военно-революционные комитеты действующей армии. – С. 224.
- ³⁹ Там само. – Арк. 110.
- ⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф. 4079. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 54.